

Urszula Dmochowska

ZWALCZANIE ODRADZAJĄCEGO SIĘ ANALFABETYZMU – ZADANIE I WYZWANIE EDUKACJI DOROSŁYCH

W dobie wielopoziomowych i wieloaspektowych przemian kulturowych oraz dynamicznego rozwoju technologii warto przywrócić się ponownie zagadnieniu analfabetyzmu. Wydawałoby się, że społeczeństwa XXI wieku mają już za sobą problem opanowania przez ludzi podstawowych, wystarczających do życia w ponowoczesnej kulturze, kompetencji w zakresie czytania, pisania i wykonywania prostych działań arytmetycznych. Okazuje się jednak, że zjawisko analfabetyzmu, zazwyczaj utożsamiane z minioną rzeczywistością, ponownie staje się obszarem zainteresowań publicystów i naukowców i warto do tej problematyki sięgać na nowo. Natomiast, jak słusznie zauważa Olga Czerniawska, wciąż widoczny jest brak wystarczającej wiedzy na temat analfabetyzmu¹. W artykule omówione zostanie zagadnienie analfabetyzmu ludzi dorosłych, ze szczególnym uwzględnieniem analfabetyzmu funkcjonalnego. W niniejszym opracowaniu uwagę szczególnie skupiono na przedstawieniu rozwiązań niemieckich i brytyjskich w walce z analfabetyzmem.

Tradycyjnie analfabetyzmem nazywano nieumiejętność czytania i pisania, ale dziś pojęcie to jest używane w szerszym kontekście. W literaturze przedmiotu wyodrębniono kilka jego rodzajów, które określane są dodatkową przydawką. **Analfabetyzm realny** to deficyt rozwojowy polegający na braku umiejętności czytania, pisania i wykonywania czterech podstawowych działań arytmetycznych u osób, które osiągnęły określony wiek (w świetle ustaleń UNESCO są to osoby powyżej 15. roku życia)². W zależności od stopnia powyższego deficytu wyróżnia się **analfabetyzm zupełny**, cechujący się całkowitym brakiem umiejętności czytania i pisania oraz **częściowy**, tzw. półanalfabetyzm, polegający na braku umiejętności pisania przy jednoczesnej zdolności czytania. Ze względu na zakres rozróżniamy analfabetyzm wtórny, informatyczny, społeczny „szeroki” oraz funkcjonalny. Pierwszy z nich, **analfabetyzm wtórny**, jest wynikiem utraty nabytej uprzednio umiejętności pisania i czytania. **Analfabetyzm społeczny**, „szeroki” – według O. Czerniawskiej – przejawia się w życiu osoby, jej

¹ O. Czerniawska, *Problemy alfabetyzacji we Francji*, „Edukacja Dorosłych” 1998, nr 1, s. 94.

² A. Skudrzyk, *Czy zmierzch kultury pisma? O synestezji i analfabetyzmie funkcjonalnym*, Katowice 2005, s. 55.

pracy zawodowej oraz aktywności w społeczeństwie. Jednostka posiada wprawdzie umiejętność czytania i pisania, ale jest zamknięta na sprawy świata i środowiska, stając się więźniem własnej niewiedzy³. **Analfabetyzm informatyczny** związany jest z brakiem umiejętności wykorzystania techniki informacyjnej, a zwłaszcza posługiwania się narzędziami pracy, takimi jak komputer, Internet⁴. **Analfabetyzm funkcjonalny** definiowany jest jako nieumiejętność przetwarzania informacji w zakresie czytania, pisanie i liczenia. Sprawność ta konieczna jest do korzystania z materiałów drukowanych, powszechnie spotykanych. W praktyce zjawisko to oznacza nieumiejętność radzenia sobie w typowych dla codziennego życia sytuacjach, wymagających porozumiewania się za pomocą słowa pisanego. W przypadku analfabetyzmu funkcjonalnego należy uwzględnić relację pomiędzy istniejącym a koniecznym (bądź oczekiwanym) stopniem opanowania języka pisanego w jego kontekście historyczno-społecznym. Termin **alfabetyzacja** oznacza działalność edukacyjną dotyczącą opanowania przez uczniów podstawowych umiejętności czytania i pisanie, stosowaną w walce przeciw analfabetyzmowi⁵. Natomiast poziom posiadanych umiejętności językowych (określanych **kompetencjami alfabetyzacyjnymi**) zależy przede wszystkim od aktywności człowieka, jego ciekawości świata, charakteru, siły motywów, którymi się kieruje, oraz rozległości zainteresowań⁶. W znacznej mierze kształtują się one pod wpływem otoczenia, zależą od jego wymagań i oczekiwań, a także szans, które ono stwarza. Należy także zwrócić uwagę na dynamiczny i kulturowy aspekt tych kompetencji, nie są one uniwersalne, zależą bowiem od stopnia rozwoju cywilizacyjnego społeczności, której dotyczą. Wraz z pojawianiem się nowych form przekazu i technik audiowizualnych zmienia się sens kompetencji nazywanych alfabetyzmem. W państwach przemysłowych o wysokich wymaganiach co do opanowania mowy pisanej za analfabetyzmem uznawane są również te osoby, które dysponują ograniczonymi możliwościami czytania i pisanie. **Alfabetyzm funkcjonalny** nie jest jednorodną właściwością ludzi, lecz wielowymiarowym, powiązaniem ze sobą zestawem cech i dyspozycji. Nie jest zatem niezmienny i statyczny, stanowi cechę stopniową. Dlatego też wskazuje na gradacyjny charakter kompetencji alfabetyzacyjnych⁷. W porównawczych badaniach międzynarodowych wyróżnia się trzy poziomy umiejętności, których brak prowadzi do analfabetyzmu funkcjonalnego. Pierwszy z nich to niezdolność rozumienia tekstów pisanych, które najczęściej wystę-

³ O. Czerniawska, *Edukacja dorosłych we Włoszech. Wybrane problemy*, Łódź 1996, s. 23.

⁴ J. Stochmiałek, *Alfabetyzacja informatyczna dorosłych w kontekście procesu wykluczenia społecznego*, „Chowanna” 2005, t. 2 (25), s. 103.

⁵ *Ibidem*, s. 103.

⁶ M. Jadczyk, *Analfabetyzm funkcjonalny Polaków*, „Wychowanie na co Dzień” 1997, nr 4/5, s. 5.

⁷ *Ibidem*, s. 6.

pują w codziennym otoczeniu. Drugi poziom charakteryzuje się brakiem umiejętności niezbędnych do zrozumienia i wypełnienia dokumentów oraz formularzy, jakimi człowiek powinien posługiwać się w codziennym życiu (np. kwestionariusz osobowy, podanie o pracę, rozkład jazdy, plan dojazdu, tabela czy prosty wykres). Trzeci poziom to nieumiejętność wykonywania prostych obliczeń, na przykład obliczenie odsetka do zapłacenia czy sprawdzenie rachunku⁸.

Analfabetyzm jako problem społeczny

Czytanie nie jest zwykłą umiejętnością zdobytą w szkole, jest umiejętnością społeczną. Jak pisze O. Czerniawska – czytanie nie jest tylko kompetencją, ale i częścią kultury⁹. Brak umiejętności czytania ze zrozumieniem stwarza problem społeczny. Jest zjawiskiem prowadzącym do sytuacji zagrożenia i marginalizacji, ta nierówność powoduje izolację społeczną. Następstwem analfabetyzmu jest życie w warunkach poniżej minimum własnego rozwoju osobowego. Osoby dotknięte analfabetyzmem to bardzo często aktualni bądź potencjalni beneficjenci pomocy społecznej. Zdaniem Zbigniewa Kwiecińskiego im mniej ludzie wiedzą i potrafią, tym więcej pragną dostać i mieć w życiu. Jest to postawa roszczeniowa i przejaw wyuczzonej bezradności¹⁰. Półanalfabeci trafiają do zawodów niewymagających kwalifikacji lub też na ogół nie pracują, mają także tendencję do łamania prawa, reakcji ucieczkowych (np. uzależnienia). Im więcej jest w społeczeństwie rodzin z niższymi kwalifikacjami i pozycją społeczną, tym większy jest też odsetek dzieci z tych rodzin zagrożonych analfabetyzmem. Na przykład w Polsce co 25 dziecko pracownika umysłowego z miasta znalazło się w strefie „nędzy” wiedzy szkolnej, natomiast w przypadku dzieci wiejskich dotyczyło to już co 10 dziecka. Dzieci ze środowisk miejskich, pochodzące z rodzin pracowników umysłowych, mają dziesięciokrotnie mniejsze „szanse” na ukończenie szkoły w stanie analfabetyzmu aniżeli dzieci z rodzin pracowników fizycznych, bez kwalifikacji. Można zatem mówić o funkcjonowaniu swoistego koła kulturowej reprodukcji analfabetyzmu, które ogranicza aspiracje edukacyjne oraz rozwojowe dzieci i młodzieży z tych środowisk¹¹.

Często współczesną kulturę określa się mianem kultury dominacji „mówioności” (radio, telewizja, telefon jako środki komunikacji)¹². Zauważamy intensywnie dziś doświadczany związek między życiem społecznym a rozwojem technologii, który

⁸ B. Śliwerski, *Analfabetyzm u progu XXI wieku*, „Rocznik Pedagogiczny” 1998, t. 21, s. 71.

⁹ O. Czerniawska, *Problemy alfabetyzacji...*, s. 94.

¹⁰ Z. Kwieciński, *I cóż po pedagogu w zbójceckich czasach?*, „Studia Edukacyjne” 1996, nr 2, s. 32.

¹¹ B. Śliwerski, *op. cit.*, s. 74.

¹² A. Skudrzyk, *op. cit.*, s. 9.

ma swoje reperkusje w kulturze i języku. Jedną z niewątpliwie istotnych przyczyn leżących u podstaw analfabetyzmu jest *ikonizacja*, będąca bezpośrednim skutkiem przemian technicznych i technologicznych towarzyszących komunikacji społecznej, a polegająca na redukcji sfery słownej wobec sfery obrazkowej¹³. Upowszechnienie się telewizji, następnie komputera i Internetu spowodowało przewagę komunikacji wizualnej wykształcając bierną postawę komunikacyjną i dominację odbioru, pozabawioną konieczności tworzenia tekstu. Istnieją na świecie kultury i społeczeństwa oralne, w których występuje przede wszystkim komunikacja werbalna, nie operuje się tam tekstami pisanymi, a przykładem mogą być tu szczepy Indian w Brazylii. Wprawdzie nie są to „czyste kultury oralne”, gdyż wśród ich przedstawicieli około 10% mieszkańców potrafi pisać i czytać¹⁴. Problem ten wydaje się nam odległy z racji istniejącego w krajach rozwiniętych i uprzemysłowionych powszechnego obowiązku szkolnego. Niemniej jednak językoznawcy w zjawisku technologizacji upatrują źródła „nowego typu oralności”¹⁵. Wspomniana „nowa oralność” tworzona jest w dzisiejszej kulturze przy użyciu mediów elektronicznych, ma technologiczny rodowód i charakter i jednocześnie jest zagrożeniem cywilizacyjnym¹⁶. Jak wyżej wspomniano, problem analfabetyzmu przypisywany jest zazwyczaj krajom nierozwiniętym bądź dopiero rozwijającym się. Statystyki wskazują, że analfabetyzm występuje szczególnie w krajach o trudnościach gospodarczych, ubogich, o niewielkich złożach bogactw naturalnych (najwięcej analfabetów żyje kolejno w Azji Południowej, Azji Wschodniej, Afryce Subsaharyjskiej¹⁷), ale przejawia się on w krajach zaliczanych do najwyższej rozwiniętych pod względem społecznym. Na poziomie międzynarodowym badania nad zasięgiem i skalą analfabetyzmu prowadzą: UNESCO, OECD, Centrum Badań Oświatowych i Innowacji Oświatowych (CERI). Ogólnoświatowe akcje na rzecz walki z analfabetyzmem są prowadzone przez UNESCO, które zainicjowało oraz wdrożyło masowe i jednolite programy alfabetyzacji, głównie w krajach Afryki, Ameryki Łacińskiej, Azji. W XX wieku analfabetyzm w skali światowej wyrażony w procentach wykazywał tendencję spadkową: w 1950 roku wynosił 44,3%, w 1970 – 34,2%, a 28% w 1990 roku. Natomiast tendencja wzrostowa analfabetyzmu wyrażonego w liczbach bezwzględnych wynosiła: 700 mln analfabetów w 1950 roku, 742 mln w 1970 roku, 900 mln w 1990 roku. Stały wzrost liczby analfabetów na świecie wynika z rocznego przyrostu całej

¹³ *Ibidem*, s. 48.

¹⁴ B. Śliwerski, *op. cit.*, s. 69.

¹⁵ A. Skudrzyk, *op. cit.*, s. 36.

¹⁶ A. Kisielewska, *Oralność telewizji*, [w:] *Słowo w kulturze mediów*, red. Z. Suszczyński, Białystok 1999, s. 125.

¹⁷ J. Delors, *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, tłum. W. Rabczuk, Warszawa 1998, s. 126.

populacji w krajach rozwijających się, która przewyższa liczbę osób opanowujących w tym czasie umiejętność czytania i pisania¹⁸.

Analfabetyzm w Polsce

W Polsce badania w zakresie analfabetyzmu ludzi dorosłych prowadzili: Zbigniew Kwieciński, Mikołaj Kozakiewicz, Ryszard Borowicz, Krystyna Szafraniec i Ireneusz Białecki. Badania podłużne zjawiska analfabetyzmu funkcjonalnego zrealizował zespół badawczy prof. Z. Kwiecińskiego. Pierwsze badania przeprowadzono wśród osób, które w 1972 roku ukończyły szkołę podstawową; próba wyjściowa objęła ponad 7500 uczniów regionu (powiatu) toruńskiego i włocławskiego. Badania trzydziestolatków (rok 1988) objęły 4831 osób. W ostatnim badaniu tej samej kohorty, gdy badani mieli po 40 lat (1998 r.) znacznie zmniejszono próbę – do 1047 osób. Badania analfabetyzmu funkcjonalnego dorosłych nie ograniczały się tylko do testów, zrealizowano także obszerne wywiady biograficzne. Uzyskane wyniki pozwoliły na wskazanie związków pomiędzy poziomem alfabetyzacji a jakością życia w dorosłości. Osoby o niskim poziomie alfabetyzacji miały zdecydowanie niższe wykształcenie i znacznie niższe pozycje społeczno-zawodowe. W wieku 30 lat dochody osób, które znajdowały się w obrębie strumienia wyników słabych w zakresie alfabetyzacji funkcjonalnej, były podobne do dochodów osób z bieguna wysokiej alfabetyzacji. Natomiast po 10 latach nastąpiła radykalna odmiana: gorzej alfabetyzowani zarabiali znacznie mniej. Analfabeci byli bardziej zadowoleni z życia w wieku 30 lat, jednakże w wieku 40 lat całościowe oceny z życia były już mniej pozytywne. Czas wolny nie był spędzany diametralnie odmiennie, choć osoby o najwyższym poziomie alfabetyzacji (tzw. prymusi) spędzały go bardziej aktywnie, prorozwojowo, częściej czytali. Przestrzeń przeżyć, wartości uznawane i orientacje życiowe analfabetów skupione były bardziej na potrzebach elementarnych, na sobie i rodzinie, podczas gdy „prymusi” byli bardziej otwarci na wartości pozaosobiste, na profesjonalizm, kontakty z szerszym kręgiem osób i dobrami kultury. Osoby dobrze alfabetyzowane, wykształcone zdecydowanie bardziej akceptowały przemiany, które zaszły w Polsce w latach 90., popierały demokrację, własność, wolność słowa i tolerancję. Analfabeci byli z kolei bardzo niezadowoleni z przemian po 1989 roku, silnie odczuwali kłopoty materialne rodziny, byli przeciwko własności i gospodarce wolnorynkowej¹⁹.

¹⁸ B. Śliwerski, *Analfabetyzm jako jeden z kluczowych problemów badawczych nauk o wychowaniu i interwencji władz oświatowych*, [w:] *Zmiana społeczna. Edukacja – polityka oświatowa – kultura*, red. R. Kwiecińska, J.M. Łukasik, Kraków 2012, s. 188.

¹⁹ Z. Kwieciński, *Nieuniknione? Funkcje alfabetyzacji w dorosłości*, Toruń–Olsztyn 2002, s. 90-93.

Obszerne badania nad zasięgiem i skalą zjawiska analfabetyzmu funkcjonalnego dorosłych przeprowadzono w 1994 roku w dziewięciu krajach (Kanada, Stany Zjednoczone, Niemcy, Holandia, Szwecja, Polska, Szwajcaria, Irlandia, Francja). W Polsce próbą badawczą objęto 3000 osób (kobiet i mężczyzn w wieku od 16 do 65 lat), projekt badawczy został zrealizowany na zlecenie MEN, przy wsparciu między innymi UNESCO, MPiSS, UNDP. Omówieniem i porównaniem polskich wyników z innymi krajami zajął się I. Białecki²⁰. Z przeprowadzonych analiz wynika, że Polacy zajęli ostatnie miejsce, jeśli chodzi o poziom alfabetyzmu funkcjonalnego. Na najniższym poziomie znalazło się aż 40% spośród badanych Polaków, natomiast, dla porównania, na tym samym poziomie znajduje się około 15% Szwajcarów, 20% Amerykanów, 8% Niemców²¹. Zaskakująco wysoki (najwyższy wśród porównywanych krajów) jest w Polsce odsetek badanych z wyższym wykształceniem lokujących się na najniższym poziomie alfabetyzmu²².

Kolejne badania dotyczące analfabetyzmu funkcjonalnego dorosłych wykonano w 2000 roku, na zlecenie OECD. Wynikało z nich, że dorośli Polacy wykazują większy niż inne narody analfabetyzm funkcjonalny. Ponad połowa ma trudności z rozumieniem prostych tekstów, takich jak ulotki promocyjne, instrukcje obsługi, wiadomości dziennika telewizyjnego czy informacje o używaniu leków. Trudności te dotyczyły 8 na 10 badanych Polaków (od 2 do 3 z UE). Z obliczeniem stopy procentowej i rozliczeniem podatków radził sobie co 7 badany Polak. Ponad pięciokrotnie gorzej niż badani z UE Polacy radzili sobie w zakresie umiejętności posługiwania się nowymi technikami i korzystania z usług informatycznych i bankowych²³.

Rozwiązania niemieckie i brytyjskie w walce z analfabetyzmem

Problem analfabetyzmu w Niemczech ma dość złożoną historię. Już w XVIII i XIX wieku częściowo wprowadzono obowiązek szkolny. Zakładano zatem, że wszyscy dorośli zdobyli minimum kompetencji w pisaniu i liczeniu. Problem analfabetyzmu uchodził wówczas za usunięty, w związku z tym nie podejmowano w tej dziedzinie żadnych badań. Dopiero pod koniec lat 70. XX wieku zwrócono uwagę na problem niedostatecznych kompetencji używania języka pisanego. Przejawem braków w zakresie edukacji podstawowej była wzrastająca liczba osób zainteresowanych kursami ortografii organizowanymi na uniwersytetach ludowych. W konsekwencji uniwersytety

²⁰ I. Białecki, *Analfabetyzm funkcjonalny*, „Res Publica Nowa” 1996, nr 6, s. 69.

²¹ *Ibidem*, s. 70.

²² *Ibidem*, s. 72.

²³ J. Łysek, *Analfabetyzm funkcjonalny uczniów*, „Nauczyciel i Szkoła” 2007, nr 1-2, s. 189.

ludowe w RFN podejmowały pojedyncze inicjatywy na rzecz walki z analfabetyzmem. Natomiast w NRD problem analfabetyzmu uchodził za nieobecny aż do 1990 roku. Język pisany nie wszędzie był niezbędny, możliwe było załatwianie wielu spraw jedynie za pomocą przekazu ustnego (osobom niewykwalifikowanym, pracującym na budowie, w rolnictwie, w magazynach wydawano polecenia ustnie). Sytuacja ta uległa zmianie wraz z postępującą techniczną, wzrastającą automatyzacją i komputeryzacją wielu obszarów życia. Działania na rzecz podnoszenia kompetencji alfabetyzacyjnych zintensyfikowano, gdy przeprowadzone przez specjalistów badania wykazały, że w Niemczech są co najmniej cztery miliony funkcjonalnych analfabetów, których indywidualne umiejętności czytania, pisania i liczenia nie odpowiadają aktualnym wymogom cywilizacyjnym²⁴. Od kilku lat działania dotyczące alfabetyzacji i kształcenia podstawowego w obszarze badań i opracowywania koncepcji dla praktyki intensywnie się rozwijają. W 2003 roku z inicjatywy Federalnego Ministerstwa Edukacji i Badań Naukowych (BMBF) ukonstytuował się Sojusz na Rzecz Alfabetyzacji i Kształcenia Podstawowego, do którego należą różne instytucje edukacyjne i stowarzyszenia. Na lata 2008-2012 ustanowiono jako zasadniczy punkt wsparcia: „zamierzenia badawcze i opracowania koncepcyjne w obszarze alfabetyzacji/kształcenia podstawowego”²⁵. W rezultacie działań opracowano i wdrożono liczne programy edukacji podstawowej dorosłych. Głównymi oferentami kursów alfabetyzacji i kursów kształcenia podstawowego w Niemczech są przede wszystkim uniwersytety ludowe (87% spośród wszystkich oferowanych kursów), prywatne instytucje (6%), stowarzyszenia (5%), instytucje kościelne (1%), pozostałe instytucje (1%)²⁶.

Wiele przedsięwzięć zainicjował i zrealizował Niemiecki Związek Uniwersytetów Ludowych – *Deutscher Volkshochschul-Verband* (DVV). Jedną z inicjatyw tego związku jest projekt „Alphabit”, w ramach którego opracowywano i wdrożono grę edukacyjną online *Winterfest*²⁷. Za jej pomocą odbiorca (zazwyczaj jest to młody dorosły) przyswaja podstawowe umiejętności (w zakresie czytania, pisania, liczenia), wykorzystując komputer. Zadania i ćwiczenia wykonywane podczas gry pozwalają skutecznie poradzić sobie w codziennym życiu i przyczyniają się do rozwoju osobistego. Komputerowy program *Winterfest* wykorzystywany był także w ramach kursów alfabetyzacyjnych

²⁴ I. Börjesson, *Alfabetyzacja i kształcenie podstawowe w Niemczech*, „Dyskursy Młodych Andragogów” 2011, t. 12, red. S. Słowińska, s. 59.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ W. Viol, *Aktuelle Daten und Fakten zur Alphabetisierung und Grundbildung*, „Hessische Blätter für Volksbildung” 2010, nr 3, s. 213.

²⁷ K. Schneuder, *Alphabetisierungs- und Grundbildungsprojekte vor dem erfolgreichen Abschluss*, „Jahresbericht 2010/2011. Deutscher Volkshochschul-Verband e.V.”, Bonn 2011, s. 10-11.

realizowanych na uniwersytetach ludowych w latach 2007-2011²⁸. Godny uwagi wydaje się też projekt „ProGrundbildung” realizowany przez DVV przy współpracy z partnerami: Niemieckim Instytutem Edukacji Dorosłych i Bawarskim Stowarzyszeniem Edukacji Dorosłych. Przedsięwzięcie ma na celu przede wszystkim profesjonalizację kadry prowadzącej kursy, skupia się na kształceniu nauczycieli, trenerów, liderów edukacji podstawowej. Celem działań realizowanych w ramach tego projektu jest również utworzenie sieci współpracy między zespołami zajmującymi się programami alfabetyzacyjnymi, promowanie kursów, upowszechnienie nowoczesnych szkoleń, a także przekazanie w ramach kursów specjalistycznej wiedzy z zakresu metodyki nauczania podstawowego²⁹. Inny projekt „Ich-will-lernen.de” (chcę-się-uczyć) zorientowany jest na alfabetyzację realizowaną w formie e-learningowej. Portal ten został opracowany przez Niemiecki Związek Uniwersytetów Ludowych z funduszy Federalnego Ministerstwa Edukacji i Badań Naukowych. Korzystanie z platformy jest bezpłatne, projekt jest realizowany od 2011 roku, a jego ukończenie przewidywane jest na 2014 rok. „Ich-will-lernen.de” to największy w Niemczech otwarty portal internetowy zawierający ponad 31 000 ćwiczeń z zakresu edukacji podstawowej. „Ich-will-lernen.de” zaprojektowany jest jako platforma, na której znajduje się w sumie 16 poziomów nauczania. Od nauki poszczególnych liter począwszy, przez realizację różnego typu zadań (krzyżówek, piramid liczb), do czytania doniesień prasowych, uczestnictwa w chatroomach. Ćwiczenia w zakresie sprawności językowych są wzbogacane bogatą grafiką, dźwiękami audio, a ich treść jest ściśle powiązana z sytuacjami z życia codziennego. Portal ten przeznaczony jest do nauki funkcjonalnych analfabetów, a także osób, które porzuciły szkołę³⁰. Od 2008 roku do chwili obecnej realizowany jest „Monitor-Projekt”³¹, opracowany w celu gromadzenia i analizowania danych na temat stanu alfabetyzacji i programów edukacji podstawowej w Niemczech. Corocznie instytucje zajmujące się alfabetyzacją i edukacją podstawową dorosłych uzupełniają ankietę online. Zgromadzone wyniki są opracowywane i udostępniane opinii publicznej w formie raportu. Monitorowanie poziomu analfabetyzmu i systematyczna ewaluacja realizowanych programów edukacji podstawowej ludzi dorosłych ma za zadanie zapewnić niezawodną bazę danych, która może posłużyć do projektowania i udoskonalania dalszych działań praktycznych oraz podnoszenia jakości kształcenia podstawowego dorosłych. Warto także wspomnieć o projekcie „EQUALS”, realizującym idee alfabetyzacji integrującej społecznie. Brandenburski Związek Uniwersytetów Ludowych wraz z Uniwersytetem

²⁸ G. Frieling, *Alphabetisierung: Grundbildungspakt muss dringend kommen*, „Jahresbericht 2010/2011. Deutscher Volkshochschul-Verband e.V.”, Bonn 2011, s. 8.

²⁹ K. Schneider, *op. cit.*, s. 11.

³⁰ <http://www.grundbildung.de/dvv-lernportal/alphavz/> [dostęp: 18.10.2012].

³¹ <http://www.dvv-vhs.de> [dostęp: 18.10.2012].

Ludowym w Poczdamie, przy wsparciu BMBF, zainicjował budowanie Alfa-Bündnisse, czyli tak zwanych Alfa-Sojuszy. Celem tego przedsięwzięcia jest wciągnięcie do sieci wsparcia możliwie wielu instytucji i organizacji, które z racji swej profesji mają kontakt z funkcjonalnymi analfabetami. Są to między innymi agencje pracy, ośrodki rodzinne, szkoły, *jobcenter*. Autorom projektu zależy przede wszystkim na uwrażliwieniu pracowników tych instytucji na problem analfabetyzmu. Ważne jest, aby potrafili oni rozpoznawać sytuacje braków w zakresie podstawowych kompetencji językowych oraz udzielali odpowiedniej pomocy, wspierali w formie poradnictwa. Chodzi także o to, aby otworzyć różne drogi dostępu do ludzi z niewystarczającymi umiejętnościami języka pisanego i by pozyskać uczestników. Celem budowanej sieci wsparcia jest również tworzenie nowych miejsc i form uczenia się, tak by odbywało się ono w kontekstach, które dla poszczególnych jednostek mają sens³².

W zwalczanie analfabetyzmu w Anglii i Walii zaangażowana jest Basic Skills Agency (Agencja Podstawowych Umiejętności). Jest to organizacja do spraw umiejętności pisania, czytania i liczenia, działająca w Anglii i Walii pod auspicjami Narodowego Instytutu Ustawicznej Edukacji Dorosłych (National Institute of Adult Continuing Education – NIACE). Według badań w społeczeństwie brytyjskim co szósta osoba ma poważne problemy z pisaniem, czytaniem i podstawami matematyki. Zatem około 6,5 miliona ludzi w Anglii i Walii boryka się z poważnymi problemami alfabetyzacyjnymi³³. Basic Skills Agency specjalizuje się w kursach alfabetyzacyjnych (Literacy and Basic Skills), a od 1995 roku do jej zadań należą także szkolenia podstawowych umiejętności wśród bezrobotnych, w miejscu pracy oraz młodych ludzi. Z Agencją Podstawowych Umiejętności współpracują kolegia i instytucje edukacji dalszej. Oferują one specjalnie przygotowane programy alfabetyzacyjne, skierowane szczególnie do osób, dla których język angielski jest drugim językiem. Adresowane są także do mniejszości narodowych, w tym także do Polaków. Przykładem takiego programu jest Education for Speakers of Other Languages (ESOL). W instytucjach edukacji dalszej w roku szkolnym 1995/1996 zrealizowano 2116 różnych programów alfabetyzacyjnych, w których uczestniczyło 328 801 dorosłych³⁴. Prowadzono programy alfabetyzacji funkcjonalnej, programy dla więźniów (na zasadzie kontraktu), bezrobotnych oraz wyżej wspomniany ESOL. Kolegia edukacji dalszej nie są jedynymi organizatorami kursów alfabetyzacyjnych w Anglii i Walii, swoje zasługi mają także organizacje szkoleniowe, wolontarystyczne, więzienia, pracodawcy, LEAs. Procentowy udział kursów przedstawia poniższa tabela.

³² I. Börjesson, *op. cit.*, s. 63.

³³ The Basic Skills Agency, *Staying the Course*, London 1997, s. 3-4.

³⁴ The Basic Skills Agency, *Basic Skills for Adults*, London 1997, s. 3.

Tabela 1. Organizatorzy kursów alfabetyzacyjnych w Anglii i Walii

	Rodzaj organizacji	Kursy alfabetyzacyjne
Anglia	Kolegia edukacji dalszej	59,8%
	LEAs	23,2%
	Więzienia	12,6%
	Organizacje szkoleniowe	1,8%
	Organizacje wolontarystyczne	0,7%
	Inne	0,2%
Walia	Kolegia edukacji dalszej	88,8%
	LEAs	5,5%
	Więzienia	1,5%
	Organizacje szkoleniowe	2,2%
	Organizacje wolontarystyczne	2,3%
	Inne	0,2%

Źródło: A. Matlakiewicz, *Edukacja dorosłych w Wielkiej Brytanii*, Warszawa 2003, s. 173.

Wskazania dla praktyki

Implikacje niskiego poziomu alfabetyzmu dla sprawnego funkcjonowania gospodarki, państwa i demokracji są trudne do zmierzenia i oszacowania, nie ma jednak wątpliwości co do tego, że ogólny poziom kompetencji alfabetyzacyjnych ma istotny wpływ na funkcjonowanie społeczeństwa jako całości. Podnoszenie tego poziomu nie jest więc jedynie sprawą indywidualnych szans jednostek. Jest to wyzwanie i zadanie stojące przed instytucjami edukacji dorosłych. Rekomendacje dotyczące przeciwdziałania zjawisku analfabetyzmu, wydawane na szczeblu europejskim i ogólnopolskim, podkreślają wagę podnoszenia jakości kształcenia. Zazwyczaj dotyczy to edukacji dzieci i młodzieży, natomiast obszar walki z analfabetyzmem wśród ludzi dorosłych w Polsce jest zaniedbany. Walka z analfabetyzmem wśród osób dorosłych jest niezwykle trudna, ponieważ dorośli analfabeci niechętnie przyznają się do problemów z czytaniem i pisanem. Nie są zainteresowani też swoim dalszym kształceniem, nie korzystają z ofert edukacji ustawicznej, czego dowodzą badania przeprowadzone na zlecenie Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), które wykazały,

że udział dorosłych Polaków w kształceniu ustawicznym w 2002 roku wyniósł zaledwie 1,5%. Wynik ten sytuuje Polskę bardzo nisko w rankingu międzynarodowym³⁵. Jak wskazuje Zbigniew Kwieciński, proces popadania w analfabetyzm funkcjonalny zaczyna się tuż po ukończeniu szkoły podstawowej, niezauważony i niezdiagnozowany może się istotnie pogłębiać³⁶. Natomiast osoby dorosłe często zaprzestają czynnie i stale posługiwać się wiedzą nabytą w szkole, gdyż jest ona odległa od ich codziennego życia. Wynikający stąd analfabetyzm dzieli wówczas społeczeństwo na środowiska aktywne i bierne, gdyż osoby z tym deficytem nie są w stanie czynnie i świadomie uczestniczyć w życiu społecznym. Ponadto w społeczeństwie polskim brakuje świadomości, że istnieje potrzeba podnoszenia podstawowych kompetencji językowych. Wydaje się, że polski rynek pracy nie wymusza aktywnych postaw wobec własnych umiejętności, nie skłania do obiektywnej oceny swoich możliwości zawodowych. Większość Polaków, wśród których blisko 70% lokuje się na niskich poziomach kompetencji alfabetyzacyjnych, jest przekonana, że ich własne kwalifikacje nie ograniczają szans awansu, ani też możliwości znalezienia nowej pracy³⁷.

Wyrównywanie braków w kształceniu podstawowym jest wyzwaniem stojącym przed edukacją dorosłych, a O. Czerniawska podkreśla, że alfabetyzacja powinna stać się jej integralną częścią. Kształcenie podstawowe powinno być nie tylko jednym z działów edukacji dorosłych, ale i pierwszym etapem w edukacji permanentnej, o czym warto pamiętać w sytuacji rozwoju kultury wizualnej w społeczeństwach ponowoczesnych. Globalne społeczeństwo informacyjne stwarza nowe szanse, ale także przynosi nowe zagrożenia. Społeczność nienadążająca za rozwojem może zrezygnować z własnych ambicji, co może doprowadzić do wykluczenia społecznego i powiększania dystansu pomiędzy ludźmi wykształconymi i kompetentnymi a tymi, którzy pozbawieni są dostępu do szeroko rozumianej technologii informacyjnej. Analfabeci całkowicie, wtórni, półanalfabeci, a także osoby o niskim poziomie kompetencji alfabetyzacyjnych narażeni są na bezrobocie, z wszystkimi jego konsekwencjami. Dlatego oferty kształcenia podstawowego dla dorosłych powinny odzwierciedlać, w jakich dziedzinach należy uzupełniać deficyty wiedzy oraz jakie kompetencje podstawowe powinni zdobywać uczestnicy. Z ofertą edukacyjną warto dotrzeć do ludzi o niskim poziomie wykształcenia, uświadomić problem i rozbudzić potrzeby edukacyjne. Ważne jest też przygotowanie ofert skierowanych do konkretnych grup docelowych,

³⁵ P. Błądowski, M. Nowakowska, *Podstawy kształcenia ustawicznego. Poradnik*, Łódź 2010, s. 25.

³⁶ Z. Kwieciński, *Dynamika funkcjonowania szkoły. Studium empiryczne z socjologii edukacji*, Toruń 1995, s. 20.

³⁷ H. Gulczyńska, E. Świerzbowska-Kowalik, *Alfabetyzm funkcjonalny – kwalifikacje – praca*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 1996, nr 7, s. 6.

szczególnie zagrożonych marginalizacją społeczną (niepełnosprawni, długotrwale bezrobotni, imigranci, mniejszości narodowe i etniczne). Trudność polega na tym, że osoby z niewystarczającymi kompetencjami podstawowymi bądź analfabeci funkcjonalni tworzą grupy heterogeniczne. Różnicuje ich położenie społeczne, biografia edukacyjna, posiadana wiedza i umiejętności, a także motywacja do ponownego podjęcia nauki czytania i pisania. Przyczynami barier edukacyjnych są bieda, wstyd, demotywujące uprzednie doświadczenia szkolne, ograniczona mobilność, brak czasu bądź brak wystarczających informacji. Wymienione przeszkody często nakładają się na siebie i wzmacniają niechęć do podjęcia edukacji wyrównawczej. Ponadto osoby dotknięte problemem analfabetyzmu, a w szczególności funkcjonalni analfabeci, mają wypracowane pewne strategie ukrywania, maskowania problemu. W związku z tym wyzwaniem stojącym przed polityką oświatową jest wykrycie nisz w zapotrzebowaniach oraz opracowanie odpowiednich działań rekrutacyjnych. Zróżnicowane i efektywne działania, już na etapie pozyskiwania grup docelowych, odgrywają bardzo istotną rolę, ponieważ stanowią pierwszą fazę w pracy z osobami dorosłymi o niewystarczających kompetencjach podstawowych.

Działania zwalczające analfabetyzm wymagają podejścia kompleksowego, zaangażowania wielu podmiotów, współpracy ze sobą instytucji publicznych i społecznych. Potrzebne są tu inicjatywy polityki oświatowej umożliwiające stabilne, długofalowe, zabezpieczone instytucjonalnie oraz elastyczne w wykorzystaniu oferty kształcenia podstawowego dla dorosłych. Walka z omawianym zjawiskiem wymaga tworzenia specjalnych służb alfabetyzacyjnych, współpracy związków zawodowych, organizacji społecznych, powoływania interdyscyplinarnych zespołów. Tworząc koncepcje dydaktyczne, należałoby także brać pod uwagę subiektywne interesy uczestników oraz uwzględnić udział analfabetów w organizacji ich edukacji i tworzeniu metod³⁸. W obszarze walki z analfabetyzmem znaczącą rolę upatrywać można w Uniwersytetach Trzeciego Wieku. Jako wzór mogą posłużyć rozwiązania niemieckie, gdzie duże zasługi w podnoszeniu kompetencji alfabetyzacyjnych mają Uniwersytety Ludowe, które we współpracy z innymi instytucjami z powodzeniem realizują liczne projekty edukacyjne skierowane do osób dorosłych zagrożonych analfabetyzmem.

³⁸ O. Czerniawska, *Problemy alfabetyzacji...*, s. 97.

ELIMINATING RESURGENT ILLITERACY – ENDEAVOURS AND CHALLENGES IN ADULT EDUCATION

Summary

This article aims at presenting the phenomenon of adult illiteracy. Moreover, highlighted is the aspect of functional illiteracy. Differences between the spectrum and levels of illiteracy are enumerated. Illiteracy is considered in the context of the fast pace of civilisation processes, pointing to its causes as well as its sociological and economic consequences. In this article actual research data on illiteracy in Poland and specified European countries is gathered. Thus, action against illiteracy is presented adhering to the British and German results of study. Investigated are specified projects realised in Germany for the last few years. The necessity of adult illiteracy investigation and its spectrum are highlighted in addition to taking preliminary action against adult illiteracy in the form of adult basic literacy education. The concept of developing the consciousness and motivation towards further adult education is a challenge as well as the principal role of the institutions responsible for the aim. The educational process and its project should be dedicated especially to people on a low level of education and raising consciousness of the problem spectrum and inspire adults towards further education. It is crucial to prepare educational offers that focus on specified groups of adults, namely, the groups facing social and educational rejection. The issue of literacy needs further academic investigation in the sphere of adult education in relation to setting tasks in educational politics and prompting legislature in Poland to satisfy the educational needs of contemporary adults.

Keywords: illiteracy, functional illiteracy, adult literacy